

Araştırma Makalesi / Research Article

ERZURUM GÜMRÜK DEFTERLERİNE GÖRE SİİRTLİ TÜCCARLARIN FAALİYETLERİ (1825-1826)

Erkan IŞIKTAŞ*

ACTIVITIES OF TRADERS FROM SIIRT ACCORDING TO ERZURUM CUSTOMS BOOKS (1825-1826)

Öz

Bu çalışmanın amacı Erzurum ve çevresinde ticaret ile meşgul olan Siirtli tüccarların faaliyetleri üzerine bir değerlendirme yapmaktır. Araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden tarihi doküman inceleme tekniği kullanılmıştır. Çalışmanın verilerini Erzurum Gümrük Defterleri oluşturmaktadır. Toplamda on beş defterden müteşekkil olan bu tarihi vesikalar, Erzurum gümrük memurları tarafından ay ve gün hesabıyla tutulmuştur. Çalışma; 1825 ile 1826 yıllarına ait Erzurum gümrük kayıtlarından elde edilen bilgiler doğrultusunda iç ticarete dâhil olan Siirtli tüccarların isimlerini, ticaretlerine konu olan emtianın orijinini, kalem başında alınan vergi miktarlarını ve bu miktarın gümrük hasılatı içerisindeki oranını ortaya koyması bakımından önem arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Ticaret, Siirtli Tüccarlar, Erzurum Gümrüğü.

Abstract

The aim of this study is to make an assessment on the activities of the traders of Siirt, who are engaged in trade in Erzurum and its surroundings. Historical document analysis technique, one of the qualitative research methods, was used in the research. The data of the study are composed of Erzurum Customs Books. These historical documents, which consist of fifteen books in total, were kept by Erzurum customs officers on a monthly and daily basis. Work; In line with the information obtained from the Erzurum customs records of 1825 and 1826, it is important in terms of revealing the names of the traders of Siirt, the origin of the commodity subject to their trade, the tax amounts per item and the ratio of this amount in the customs revenue.

Keywords: Trade, Merchants of Siirt, Erzurum Customs.

1. Giriş

Siirt, Yavuz Sultan Selim'in Mısır seferi esnasında Osmanlı Devleti topraklarına dâhil edilmiştir (Tuncel, 2009:175). O dönemde Diyarbakır

---

* Arş. Gör. Dr., Siirt Üniversitesi, e-posta: erkanisiktas@siirt.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-0316-8074>.

Makale Gönderim Tarihi: 09.02.2020 <https://doi.org/10.11616/basbed.v20i56819.686879>

Makale Kabul Tarihi :20.07.2020

Eyaleti'ne bağlı bir kaza olarak idare edilen Siirt, 19. yüzyılın son çeyreğine kadar -bir dönem Van Eyaletine bağlanmış olsa da- idari yapılanmasında ciddi bir değişiklik yaşanmamıştır (Çelik, 2019:259). Ne var ki 1839'daki Tanzimat Fermanı ve 1861, 1864, 1867 ve 1871 yıllarında yürürlüğe konulan nizamnameler neticesinde Osmanlı idari ve mülki teşkilatı yeniden şekillendirilmiştir (Çadırcı, 2017: 212-215). Özellikle yürürlüğe konan bu nizamnameler sonrasında Siirt'in idari yapısında da bazı değişikliklerin yaşandığını söylemek gerekir. Mesela 1861 yılında yapılan düzenleme ile Zilan, Pervari ve Esbayren kazaları Siirt'e dâhil edilmiştir. Bilhassa 1867 yılında çıkartılan nizamnameyle Diyarbakır Vilayeti kurulmuş ve Siirt de liva olarak bu vilayete bağlanmıştır. Böylece Siirt, 1881 yılına kadar Diyarbakır Vilayetinin bir livası olarak statüsünü devam ettirmiştir. Ancak 30 Mart 1881 yılında Meclis-i Vükelâ'da yapılan görüşmeler neticesinde Siirt livası, Bitlis Eyaleti'ne bağlanmış ve 1920 yılına kadar Siirt, Bitlis Eyaleti'ne bağlı olmuştur. Ancak 1920 yılında alınan kararla Siirt'in müstakil bir liva/sancak olarak idare edilmesi kararlaştırılmıştır. (Çelik, 2019: 38-41).

Tarihsel süreçte Siirt'te dokumacı, terzi, bakırcı, sofracı, demirci, tenekeci ve ekmekçi gibi el gücüne dayalı çeşitli zanaat kollarının yanı sıra tarım ve hayvancılık faaliyetleri yürütülmüş kısmen de olsa ticaretle uğraşmıştır. Hatta şehir hayatında zengin bir ticaret hayatının olduğunu söylemek ne yazık ki imkânsızdır. Bunun çeşitli nedenleri olmakla birlikte bilhassa transit ticaret yollarının uzağında olması şehir ticaretinin gelişmesini sekteye uğrattığı kanaati hâkimdir. Zira İpek ve Baharat gibi tarihi transit ticaret yollarının geçtiği şehirlere bakıldığında gelişmiş ve canlı bir ticaret ağının olduğu görülmektedir. Buna rağmen bölgenin sosyo-iktisadi ihtiyaçlarına cevap verecek derecede ticari hareketliliğin olduğunu da söylemek gerekir.

Öte yandan Siirt'in, siyasi, sosyal, idari ve bilhassa iktisadi hayatına ilişkin çalışmaların yetersiz olması hem Siirt'teki ticari dokunun esas hatlarıyla ortaya konulmasını güçleştirmiş hem de yapılacak araştırmaların elzemliğini daha da arttırmıştır. Bu itibarla iktisat tarihi araştırmalarının önemli kaynakları içerisinde yer alan aynı zaman da dönemin ticareti hakkında ayrıntılı veriler barındıran gümrük kayıtlarının etraflı bir şekilde incelenmesi gerekmektedir. Bu düşünceden hareketle araştırmada Siirtli tüccarların ticari faaliyetlerini ortaya koyabilmek maksadıyla Erzurum gümrük kayıtları incelenmiştir.

Araştırmanın veri kaynaklarını teşkil eden Erzurum Gümrük Defterleri, dönemin ticari hayatının anlaşılması ve irdelenmesi açısından son derece önem arz etmektedir. Bu nedenledir ki incelenen dönem ve konuya ilişkin 15 adet defter taranmıştır. Ay ve gün hesabıyla tutulan bu defterlerden, gümrüğe gelen tüccarların isimlerine, nereden geldiklerine, emtiaın cinsine, emtia miktarının hangi ölçü birimine göre belirlendiğine, kalem bazında alınan vergi oranı ile gümrüğün yıl ve ay içerisindeki toplam hasılatıyla giderlerine ulaşmak mümkündür. Bu itibarla çalışmada incelenen veriler üzerinden 1825 ile 1826 yılları arasında Siirtli tüccarların ticari faaliyetleri hakkında bir değerlendirme yapılmaya çalışılmıştır.

2. Erzurum Gümrüğüne Gelen Siirtli Tüccarların Listesi

İpek yolunun önemli destinasyonlarından biri olan Erzurum, iç ve dış ticaretin transfer merkezlerinden biri olmuştur. Mahiyet itibarıyla bir kara gümrüğü olan Erzurum, 16. yüzyılda teşekkül ettirilmiş, zamanla gelişen siyasi ve iktisadi şartlara bağlı olarak ticaret hacmi bir hayli büyümüştür (Pamuk, 2013: 525). Bilhassa 19. yüzyılda uluslararası ticaretin Trabzon'a kayması üzerine gümrüğün kıymeti daha da artmış ve burası tüccarların geçiş güzergâhlarının başında yer almıştır (Charles, 1988: 80).

Yerli tüccarların yanı sıra Fransa, İngiltere, Rusya ve İranlı tüccarın emtia sevkıyatı da bu gümrük merkezi üzerinden gerçekleştirilmiştir. Bu durum da gümrüğün ticaret yelpazesinin daha da genişlemesini sağlamıştır. İç ticarete dâhil olan yerli tüccarlar arasında Kayseri, Trabzon, Bayburt, Erzincan, Erzurum, Diyarbakır, Kars ve Siirt gibi çeşitli bölgelerden gelen ticaret ehli kişiler yer almıştır (BOA, D. BŞM.ERG. Gömlek No: 17136-17150 arası defterler). Bu itibarla 1825 yılının Ekim ve Kasım ayları ile 1826 yılına ait Erzurum Gümrük Defterlerinden elde edilen bilgilere göre Siirtli tüccarların listesi aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 1: Erzurum Gümrüğüne Gelen Siirtli Tüccarların Listesi

Tüccar İsmi	Tüccar İsmi
Şeyh Ahmed	Hacı Ahmed
Hamza	Yusuf
Abdurrahim	Molla Hasan
Hasan	Hacı Ali
Şeyh Mehmed	Hayri
Kemal	Genco
İsmail	İsmet
Abdulhamid	Şeyh Mahmud
Kasım	İbrahim
Abbas	Mehmed
Simon	-

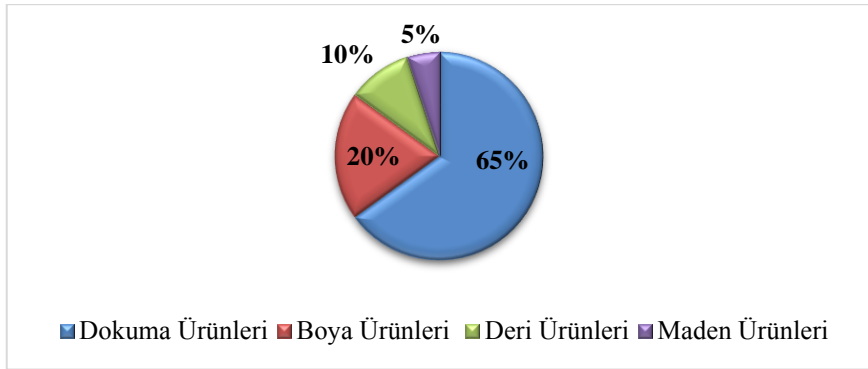
Siirtli tüccarlar, 1825 ile 1826 yıllarının farklı ayları içerisinde Erzurum gümrüğüne gelmişlerdir. İlk olarak Siirtli tüccarların sayısının gümrüğe gelen diğer yerli ve yabancı tüccarlara nazaran çok daha az olduğunu söylemek gerekir. Bu durum da incelenen dönem kapsamında Erzurum Gümrük İdaresinin toplam vergi hasılatında Siirtli tüccarların payının az olmasına neden olmuştur.

Siirtli tüccarların gümrüğe geliş dönemlerinde dalgalanmaların olduğu tespit edilmiştir. Bu itibarla -muhtemeldir ki mevsim şartlarına bağlı olarak- tüccarların haziran, temmuz ve ağustos aylarında Erzurum gümrüğüne mal getirdikleri tahmin edilmektedir. Öte yandan tabloda gösterilen tüccarlar, ay hatta gün içerisinde birden çok gümrüğe giriş-çıkış yapmıştır. Ticaretle meşgul olan kişilerin çoğunlukla ehl-i İslam taifesinden olması da dikkat çekici bir husus olmuştur.

3. Siirtli Tüccarların Ticari Faaliyetlerine Konu Olan Emtia Türleri ve Miktarları

İncelenen veriler ışığında Erzurum gümrüğüne giriş-çıkış yapan Siirtli tüccarların getirmiş oldukları emtianın orijininin dört kalem etrafında şekillendiğini söylemek mümkündür. Bunlar; dokuma, boya, dericilik ve maden ürünlerinden oluşmaktadır. Tüccarların faaliyetlerine göre bu ürünlerin dağılımı aşağıdaki grafikte gösterilmiştir.

Grafik 1: Siirtli Tüccarların Ticaretine Konu Olan Emtianın Dağılımı

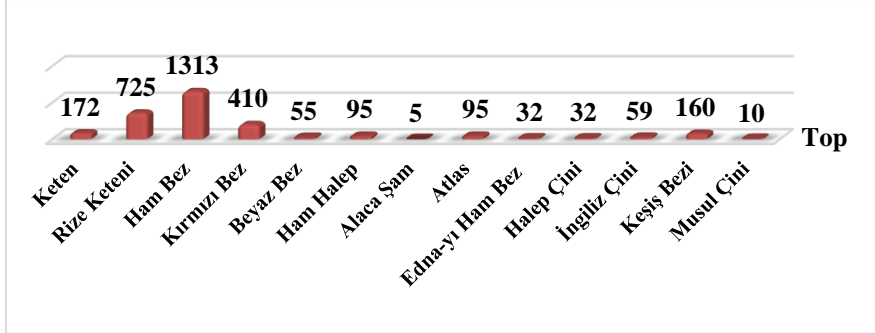

Kaynak: (BOA, D. BŞM.ERG. Gömlek No: 17136-17150 arası defterler).

Her ne kadar incelenen döneme ilişkin yeterli veriye ulaşmak mümkün olmasa da elde edilen veriler doğrultusunda Siirtli tüccarların ticari faaliyetlerinin dokuma ürünleri noktasında yoğunlaştığını söylemek mümkündür. Bu minvalde 1825 ile 1826 yılları içerisinde Erzurum gümrüğüne gelen Siirtli tüccarların getirmiş oldukları dokuma ürünleri arasında Rize keteni, Of keteni, kıl kenar çuka, destimal, İngiliz çini, hassa 730

tülbent, atlas, alaca Şam, şalvar, ham Halep, aba-yı Musul, kuşak ipliği, kırmızı iplik, ham bez, edna-yı ham bez, kırmızı bez, kırmızı sahtiyan, beyaz bez, keşiş bezi ve Halep çini yer almıştır. Bu ürünlerin dağılımına ilişkin bilgiler ise aşağıdaki grafiklerde gösterilmiştir.

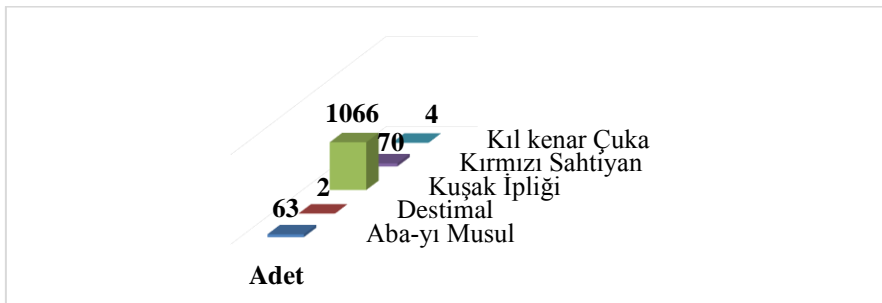
Grafik 2: Erzurum Gümrüğüne Gelen Siirtli Tüccarların Getirmiş Oldukları Dokuma Ürünlerinin Top Bazındaki Dağılımları

Kaynak: (BOA, D. BŞM.ERG. Gömlek No: 17136-17150 arası defterler).

Yukarıdaki grafikte görüldüğü üzere Siirtli tüccarların Erzurum gümrüğüne getirdikleri dokuma ürünleri içerisinde en yüksek payın 1313 top ile işlenmemiş bez kumaşa ait olduğunu söylemek mümkündür. Ham bezden sonra Siirtli tüccarların ticari faaliyetlerine konu olan diğer bir ürün ise 725 top Rize keteni olmuştur. Yöreye has olan bu ürün, dönemin ticari hayatında en fazla rağbet gören emtianın başında gelmiştir. Ayrıca Rize keteni, iç ticarete dâhil olan yerli tüccarların dışında Rus, İngiliz ve İranlı tüccarların da ihraç ettikleri ürünler arasında yer almıştır. Öte yandan Siirtli tüccarların ticari faaliyetlerine konu olan diğer dokuma ürünlerinin yıl içerisindeki dağılımı aşağıdaki şekilde verilmiştir.

Grafik 3: Erzurum Gümrüğüne Gelen Siirtli Tüccarların Getirmiş Oldukları Dokuma Ürünlerinin Adet Bazındaki Dağılımları

Kaynak: (BOA, D. BŞM.ERG. Gömlek No: 17136-17150 arası defterler).

İlgili grafik incelendiğinde Siirtli tüccarların Erzurum gümrüğüne getirdikleri diğer dokuma ürünleri arasında en yüksek miktarın 1066 adet ile kuşak ipliği olduğu görülmektedir. Kuşak yapımında kullanılan bu ürün, dönemin ticaretinde gerek Siirtli gerekse farklı bölgelerden gelen tüccarlar tarafından alışverişe tabi tutulan önemli dokuma ürünleri arasında yer almıştır. Akabinde 70 adet kırmızı sahtiyân, 63 adet aba-yı Musul, 4 dört adet kıl kenar çuha ve 2 adet destimal Siirtli tüccarlar tarafından gümrüğe getirilen ürünler arasında bulunmaktadır.

Tabloda gösterilen emtia miktarlarının az olmasının nedenini iki şekilde izah etmek mümkündür. Bunlardan ilki, incelenen veri kaynakları içerisinde Siirtli tüccarlara ilişkin bilgilerin az olmasıdır. İkincisi ise bir sene boyunca Erzurum ve çevresine gelen ancak vergi vermek veya bir başka ifadeyle gümrük muamelesine tabi olmak istemeyen Siirtli tüccarların mallarının kayıt dışı kalma ihtimali söz konusudur. Her iki durumun da verilerin düşük çıkmasında etkili olduğu ihtimaller arasındadır.

Öte yandan nicel bağlamda pek de anlam ifade etmeyen ancak Siirtli tüccarların dokuma ticaretine dâhil olan bazı ürünleri de bulunmaktadır. Bu ürünler arasında; Of keteni, kırmızı iplik, elvan harir ve Halep Çini yer almaktadır. Bu ürünler, kıymet bağlamında gümrükte kayıt altına alınmış ve vergiye tabi tutulmuştur. İncelenen dönem içerisinde söz konusu ürünlerin toplam kıymeti 113,5 kuruşa tekabül etmiştir.

Dokuma ticaretinin yanı sıra Siirtli tüccarların ticari faaliyetlerine konu olan bir diğer emtia çeşidi ise mazıdır. Bilindiği üzere mazı bir bitki çeşidi olup pamuklu dokumaların boyanmasında ve dericilikte kullanılmıştır (Genç, 2017:108). Siirtli tüccarların Erzurum gümrüğüne getirdikleri mazının toplam miktarının kayda değer bir orana sahip olduğu söylenebilir. Bu itibarla Siirtli tüccarların ele alınan dönem içerisinde getirmiş oldukları mazının kıymet bazındaki değeri 4.656 kuruşa tekabül etmiştir. Mazı, kıymet bazında gümrükte vergilendirmeye tabi tutulduğu için birim bazındaki miktarı net olarak ortaya konulamamıştır.

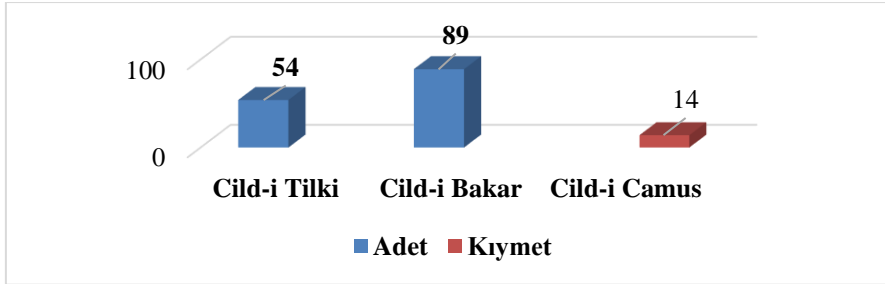
Aslında Osmanlı tartı veya ölçü usullerine göre her bir emtia çeşidi uzunluk, hacim ve ağırlık ölçü birimlerine göre hesaplanmıştır. Gümrüğe getirilen emtia çeşidi; batman, denk, kantar, miskal, kıyye, kile, taka, adet, zıra⁷, tob veya yük hesabına göre miktarı belirlenmiştir. Nitekim Erzurum gümrüğünde mazı ürününün hesaplanma ve vergilendirme işlemlerinde kimi zaman batman kimi zaman da denk birimi kullanılmıştır. Örneğin İranlı tüccarların getirmiş olduğu mazı 1834'te batman, 1835 de ise denk olarak hesaplanmıştır (Işıktaş, 2019: 83). Keza incelenen dönem içerisinde Siirtli tüccarların getirmiş oldukları mazı ürünü kıymet üzerinden hesaplanmış ve

vergilendirmeye tabi tutulmuştur. Yani Siirtli tüccarlar, ürünün kıymeti ve kalitesine göre mazının vergisini ödemişlerdir.

Öte yandan Osmanlı dokuma sanayisinde kullanılan boya ürünlerinin başında çivit, cehri, asfur ve kitre yer almıştır. Ancak incelenen dönem içerisinde Siirtli tüccarların ticari faaliyetlerine konu olan boya ürünleri arasında sadece mazının yer almış olması oldukça dikkat çekicidir. Bu durum Siirtli tüccarların ticari faaliyetleri arasında diğer ürünlerin yer almadığı anlamına gelmemektedir. Zira dokumacılık faaliyetleri zengin olan bir ticaret şehri olarak bilinen Siirt'te iplik boyama zanaatının geliştiğini de söylemek mümkündür. Bu itibarla boya yapımında kullanılan diğer bitkisel ürünlerin de ya Siirtli tüccarlar ya da farklı bölgelerden gelen diğer tüccarlar tarafından şehre getirildiği kanaati ortaya çıkmaktadır.

Siirtli tüccarların ticari faaliyetleri arasında yer alan diğer bir emtia grubunu dericilikte kullanılan malzemeler oluşturmuştur. Cild-i bakar, cild-i tilki, cild-i tavşan, cild-i camus gibi çeşitli hayvanların derilerini teşkil eden bu emtia, dönemin ticaretine en fazla konu olan ürünlerin başında gelmiştir. Bu itibarla incelenen dönem içerisinde Siirtli tüccarların Erzurum gümrüğüne getirdikleri deri mallarına ilişkin dağılımlar aşağıdaki grafikte gösterilmiştir.

Grafik 4: Siirtli Tüccarların Erzurum Gümrüğüne Getirdikleri Deri Mallarının Dağılımı

Kaynak: (BOA, D. BŞM.ERG. Gömlek No: 17136-17150 arası defterler).

İlgili grafik incelendiğinde söz konusu tüccarların ticari faaliyetlerine üç model deri çeşidinin mevzu bahis olduğu görülmektedir. Çok geniş bir kullanım alanı olmasından dolayı her dönem ticarete önemini muhafaza eden deri ürünleri, dokuma ve tabaklama mesleklerinde çokça kullanılmaktadır (Bozkurt, 1994: 174-175). Osmanlı Devleti'nde de birçok şehirde dericilik faaliyetlerinin yoğun bir şekilde yürütüldüğünü söylemek mümkündür. Klasik dönem Osmanlı iktisadi hayatında daha çok küçük el sanayisine bağlı olarak gelişen dericilik faaliyetleri, 19. yüzyılda sanayileşme ile birlikte değişim sürecine girmiş ve ticarete talep gören

ürünlerin başında gelmiştir. Anadolu'nun çeşitli şehirlerinde olduğu gibi Siirt'te de halkın iktisadi kolları arasında dericilik meslekleri önemli yer edinmiştir.

Dericilik mesleklerini icra eden esnaf gruplarının ihtiyaç duyduğu ham madde ürünleri ise tüccarlar tarafından tedarik edilmiştir. Bu itibarla incelenen dönem içerisinde dericilik mesleklerinde kullanılan bir takım emtia çeşidinin Siirtli tüccarların faaliyetlerine konu olduğu tespit edilmiştir. Erzurum gümrük kayıtları üzerinde yapılan tahlillerde deri ticareti kapsamında cild-i tilki, cild-i bakar ve cild-i camuş gibi ürünlerin Siirtli tüccarların ticari faaliyetleri arasında yer aldığı sonucuna ulaşılmıştır. İncelenen dönem içerisinde Siirtli tüccarlar; 89 adet cild-i bakar, 54 adet cild-i tilki ve 14 kuruş kıymetinde cild-i Camus mallarını Siirt'te getirmişlerdir. Siirtli tüccarların deri ticaretine ilişkin elde edilen bu veriler her ne kadar az olsa da bu ticaretin daha fazla olduğu kanaatindeyiz. Bu minvalde diğer gümrük bölgelerine ait gümrük kayıtlarının incelenmesi durumunda Siirtli tüccarların ticari faaliyetleri daha geniş bir şekilde ortaya konması söz konusu olabilir.

Dokuma, boya ve deri ürünlerinden başka günlük yaşamda kullanılan birtakım araç-gereçler de Siirtli tüccarların ticari faaliyetlerine konu olmuştur. Dönemin sosyal yaşantısına cevap verebilen mahiyette olan bu ürünler, Osmanlı pazarlarında tüketici ile buluşturulan belli başlı ürünlerin arasında yer almıştır. Bilhassa bakır ve demir gibi önemli maden ürünlerinin ticarete en sık rastlanılan ürünlerin başında geldiğini söylemekte fayda vardır. Akabinde kahve, şeker, iğne gibi temel gereksinimler ticaretin önemli kalemleri arasında yer almıştır. Bu bağlamda Siirtli tüccarların ticari faaliyetleri arasında yer alan diğer ürünlerin dağılımlarına ilişkin bilgiler aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 2: Siirtli Tüccarların Erzurum Gümrüğüne Getirdikleri Diğer Ürünler

Emtia Cinsi	Yük	Denk	Deste	Adet	Kıymet (Kuruş)
Demir Aleti	-	-	-	-	1
Demir Tüfek Namlusu	-	-	-	-	8
Gülle Bakır	-	-	-	-	53
Haffafiye (Ayakkabı)	-	-	-	-	21
İğne	-	-	61	-	-
Kahve	-	-	-	-	44
Kalay	-	-	-	-	12
Kara Çakı	-	-	-	-	2
Kundura	-	-	-	8	-
Kükürt	-	-	-	-	40

Lüle Taşı	-	5	-	-	-
Arı	-	-	-	-	102
Sac	-	-	-	-	92
Şab	-	-	-	-	369
Şeker	-	-	-	-	18
Demir	21	63	-	-	-

Kaynak: (BOA, D. BŞM.ERG. Gömlek No: 17136-17150 arası defterler).

Yukarıdaki tabloda Siirtli tüccarların Erzurum gümrüğüne getirmiş oldukları diğer ürünlerin birim bazındaki miktarları verilmiştir. İlk olarak ticarete konu olan her bir ürünün ölçü biriminin farklı olduğunu söylemek gerekir. Bu durum ürünlerin net miktarını ortaya konulmasını zorlaştırmaktadır. Bunun nedeni ise Osmanlı Devleti'nde standart bir ölçü sisteminin olmamasıdır. Mesela kayıtlarda demirin miktarı denk ve yük üzerinden yazılmıştır. Bir taşıma hayvanına birbirini dengeleyecek biçimde iki taraflı konan eşyaya denk denilmektedir (Kallek, 1993: 457). Pakalın; denki miskalin dörtte biri, Şemsettin Sami ise yükün yarısı olarak tarif ederken İnalıcık; bir denk, iki pastava (1 pastava: 32,5 metre) eşit tutmaktadır (Pakalın, 1993: 430; Sami, 2010: 621; İnalıcık, 2009: 253).

Öte yandan bir katır ile bir devenin taşıdığı yük miktarı aynı olmadığından Siirtli tüccarların gümrüğe getirmiş olduğu demirin net miktarını söylemek söz konusu olamamaktadır. Ancak ortalama değerler ile bazı nicel veriler ortaya konulabilmektedir. Bu bağlamda Siirtli tüccarların 1825-1826 yıllarında Erzurum gümrüğüne getirmiş olduğu 63 denk demirin (32,5X63) 2016 metreye tekabül ettiğini söyleyebiliriz.

Yine ilgili tabloda dikkat çeken bir diğer emtia ise iğne olmuştur. Deste bazında gümrüğe gelen ve toplamda 61 kaydına ulaşılan bu ürün, sık olmamakla birlikte Siirtli tüccarların ticari faaliyetlerinde yer almıştır. Bilindiği üzere bir deste içerisinde on adet bulunmaktadır (Pakalın, 1993: 432). Buna göre Siirtli tüccarların Erzurum gümrüğüne getirmiş oldukları toplam iğnenin adet bazındaki sayısı 610 olarak hesaplanmıştır. Kıymet bazında gümrükte vergilendirmeye tabi tutulan ürünler arasında demir, bakır, kükürt, kalay, sac, çakı, kahve, ayakkabı, kundura, lüle taşı, arı, şab ve şeker yer almıştır. Bu ürünlerin kıymet bazındaki toplam değeri 762 kuruş olarak hesaplanmıştır.

4. Erzurum Gümrük Hasılatında Siirtli Tüccarların Payı

İncelenen dönem içerisinde Erzurum Gümrüğünün toplam hasılatını ifade etmeden önce Osmanlı gümrük sistemi hakkında bilgi vermek gerekir. Osmanlı gümrük rejimi iki fonksiyonel biçimde işletilmiştir. Bunlardan ilki iç diğeri dış gümrüktür (Karamursal, 1989: 191). İç gümrük rejimi de

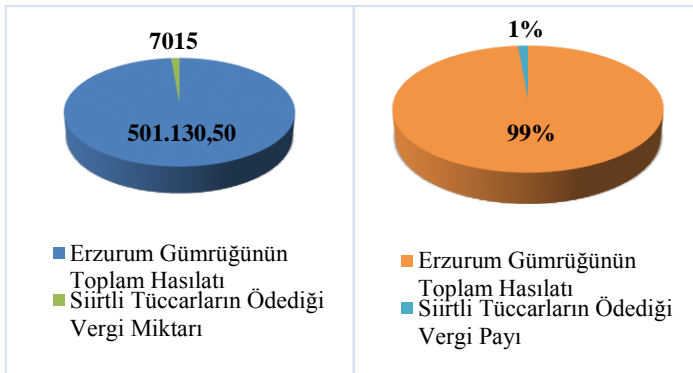
kara ve sahil gümrükleri olmak üzere iki şekilde yapılandırılmıştır (Kütükoğlu, 1996: 263).

Gümrük merkezleri ise ticaretin yoğun olduğu bölgeler üzerinde yer alan transit hatlarda vücuda getirilmiştir. Ayrıca geçit ve konaklama noktalarının güvenliğini sağlamak için vücuda getirilmiş Bac merkezlerinde de transit yoluyla geçirilen mallardan düşük bir oranda vergi alınmıştır (Genç, 2010: 199).

Osmanlı Devleti, iç ve dış ticarete konu olan ürünleri -şer'i ve örfi hukuku gereği- bir vergilendirmeye tabi tutmuştur. Klasik dönem Müslim tüccardan %4 oranında vergi alınırken Gayrimüslim tüccardan %5 oranında vergi alınır. Ancak 19. yüzyılda gelindiğinde vergi dilimlerinde ciddi değişiklikler yaşanmıştır. Bilhassa 1838 tarihli Balta Limanı Ticaret Antlaşması Osmanlı İç gümrük rejimini derinden sarsmıştır. Bu minvalde vergi dilimleri ihracattan %12, ithalattan ise %5 olarak belirlenmiştir. Ayrıca yerli tüccar iç gümrük vergisini ödemeye devam ederken yabancı tüccarlar ise %8'lik vergi yükünden kurtulmuştur (Pamuk, 2013: 654, Kütükoğlu, 2013:).

Ele alınan dönem içerisinde Erzurum gümrük rejimi devlet nezdince belirlenmiş olan usul ve kaideler çerçevesinde alınmış bilhassa malın *kıymeti ve cariyesine* göre bir vergilendirme sistemi uygulanmıştır. Bu itibarla 1825 yılının Ekim ve Kasım ayları ile 1826 yılı içerisinde Erzurum gümrüğünün toplam hasılatı ile bu hasılat içerisindeki Siirtli tüccarların payının kuruş cinsindeki dağılımı aşağıdaki grafiklerde gösterilmiştir.

Grafik 5: Erzurum Gümrüğü'nün Vergi Hasılatı İçerisinde Siirtli Tüccarların Payı

Söz konusu grafikler incelendiğinde dikkat çeken ilk husus Siirtli tüccarların Erzurum gümrük hasılatı içerisindeki oranının oldukça düşük düzeylerde olmasıdır. Bu durum, Siirtli tüccarların Erzurum ve çevre

ticaretinde pek de etkili olmadıkları şeklinde de yorumlanabilir. Ancak incelenen dönemde Siirt'in sosyo-iktisadi şartlarının pek de elverişli olmadığı dikkate alındığında bu payın azımsanacak bir değer olmadığını ifade etmek gerekir. Ayrıca Erzurum'un hem ulusal hem de uluslararası ticarete bir geçiş güzergâhı olması hasebiyle farklı bölgelerden çok sayıda tüccarın uğrak yeri olmasının da bu oranın miktarını etkilediği kanaatindeyiz.

İncelenen dönem içerisinde Erzurum gümrüğünün toplam hasılatı 501.130,5 kuruş olarak hesaplanmıştır. Bu hasılat içerisinde Siirtli tüccarların ödemiş olduğu vergi miktarı 7015 kuruşa tekabül etmektedir. Bununla birlikte toplam hasılatın %1'ne denk gelmektedir.

5. Sonuç

Çalışmada, 1825-1826 yıllarını ihtiva eden Erzurum gümrük kayıtları üzerinden Siirtli tüccarların faaliyetleri üzerine bir değerlendirme yapılmıştır. Bu itibarla Siirtli tüccarların Erzurum gümrüğüne getirdikleri emtianın ekseriyetinin dokuma ürünlerinden oluştuğu sonucuna ulaşılmıştır. Bununla birlikte dokumacılıkta kullanılan birtakım boya ve deri ürünlerinin de ticarete konu olduğu görülmüştür. Doğal olarak Siirtli tüccarların dönemin ticaret anlayışına uygun olarak faaliyetlerini yürüttükleri kanaatine varılmıştır.

İncelenen dönem ve veriler ışığında Erzurum ve çevresinde ticaretle meşgul olan yerli veya yabancı tüccarlar içerisinde Siirtli tüccarların oranının oldukça az olduğu tespit edilmiştir. Bu itibarla Erzurum gümrüğünün yıllık vergi hasılatı içerisinde Siirtli tüccarların payının kayda değer bir miktarda olmadığı anlaşılmıştır.

Öte yandan farklı etnik ve dini unsurları bir arada barından Siirt'te ticaret ile meşgul olan kişilerin çoğunlukla ehli İslam taifesinden olması çalışmanın bir diğer çarpıcı neticesi olmuştur.

Sonuç olarak hem Siirtli tüccarların ticari faaliyetlerini hem de Siirt'in ticari dokusunun ortaya konulabilmesi için farklı bölgelerin gümrük kayıtlarının da incelenmesi gerektiği neticesine varılmıştır.

Kaynaklar

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı (BOA), D. BŞM.ERG. Gömlek No: 1736.

BOA, D. BŞM.ERG. Gömlek No: 1737.

BOA, D. BŞM.ERG. Gömlek No: 1738.

- BOA, D. BŞM.ERG. Gömlek No: 1739.
- BOA, D. BŞM.ERG. Gömlek No: 1740.
- BOA, D. BŞM.ERG. Gömlek No: 1741.
- BOA, D. BŞM.ERG. Gömlek No: 1742.
- BOA, D. BŞM.ERG. Gömlek No: 1743.
- BOA, D. BŞM.ERG. Gömlek No: 1744.
- BOA, D. BŞM.ERG. Gömlek No: 1745.
- BOA, D. BŞM.ERG. Gömlek No: 1746.
- BOA, D. BŞM.ERG. Gömlek No: 1747.
- BOA, D. BŞM.ERG. Gömlek No: 1748.
- BOA, D. BŞM.ERG. Gömlek No: 1749.
- BOA, D. BŞM.ERG. Gömlek No: 1750.
- Bozkurt, N. (1994). “Deri”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 9, TDVİA Yay., İstanbul, s.174-175.
- Charles, I. (1988). “Tebriz-Trabzon Ticareti (1830-1900), Bir yolun Yükselişi ve Gerileyişi”, *Trabzon Dergisi*, Sayı: 2, Çev. Kudret Emiroğlu, Ankara, s.79-81.
- Çadircı, M. (2017), *Tanzimat Sürecinde Türkiye Ülke Yönetimi*, Ankara, İmge Kitapevi.
- Çelik, A. (2019), *Tanzimat'tan Cumhuriyete Siirt*, Siirt, Emin Ofset Matbaacılık.
- Genç, M. (2017), Sakarya Çevresi Doğal Boyarmadde Kaynakları ve Boyahaneler, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı:26, Isparta, s.100-119.
- Işıқтаş, E. (2019), 19. Yüzyılda Osmanlı-İran Ticari İlişkileri (Osmanlı Arşiv Kaynaklarına Göre), Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gaziantep.
- İnalçık, H. (2009), *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, İstanbul Yapı kredi Yay.
- Kallek, C. (1993), “Dânek”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 8, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, s.457-458.
- Karamursal, Z. (1989), *Osmanlı Mali Tarihi Hakkında Tetkikler*, Ankara, TTK Yay.

- Kütükoğlu, S. M. (1996), “Osmanlılarda Gümrük”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 14, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, s.263-268.
- Kütükoğlu, S. M. (2013), *Balta Limanı'na Giden Yol Osmanlı-İngiliz İktisadi Münasebetleri (1580-1850)*, Ankara, TTK Yay.
- Pakalın, M. Z. (1993), *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü I*, MEB İstanbul, Yay.
- Pamuk, B. (2013), “Erzurum Gümrüğü'nün Teşekkülü ve Tekâmülü (XVI - XVII. Yüzyıllar)”, *Bellekten*, Cilt: LXXVII, Ankara, s.523-545.
- Pamuk, Ş. (2013), “19. Yüzyılda Osmanlı Dış Ticareti”, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt: 3, İstanbul, İletişim Yay.
- Semsettin S. (2010), *Kâmûs-î Türkî*, İstanbul, Çağrı Yay.
- Tuncel, M.(2009), “Siirt”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 37, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, s.173-175.

